

Xusan AKRAMOV,
O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qilish akademiyasi dotsenti, PhD
E-mail: x.f.akramov@proacademy.uz

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi professori, DSc B.Farfiyev taqrizi asosida

HADITHS AS THE FOUNDATION OF ISLAMIC RATIONALISM

Annotation

In today's era of globalization, as science and technology continue to develop rapidly, increasing attention is being paid to the rational foundations of Islam. Hadiths are seen not only as a traditional source of belief but also as playing a central role in addressing contemporary scientific and philosophical issues. This article explores the scholarly study of hadiths as a source shaping the foundations of Islamic rationalism and, based on modern interpretations, reveals their impact on social and scientific processes.

Key words: Hadith, capital, statement / speech / utterance (depending on context for "gap"), work / deed / labor (ish – depending on context), affirmation / confirmation / repetition (taqrir), folk (physical/anatomical) traits, moral (ethical) traits, biography, rationalism, isnad (kept as is, since it's a specialized Islamic term).

ХАДИСЫ КАК ОСНОВА ИСЛАМСКОГО РАЦИОНАЛИЗМА

Аннотация

В современную эпоху глобализации, когда наука и технологии стремительно развиваются, усиливается внимание к рациональным основам ислама. Хадисы рассматриваются не только как традиционный источник вероучения, но и играют ключевую роль в решении современных научных и философских проблем. В данной статье рассматривается научное изучение хадисов как источника, формирующего основы исламского рационализма, а также на основе современных толкований раскрывается их влияние на социальные и научные процессы.

Ключевые слова: Хадис, капитал, высказывание ("речь" или "фраза"), дело / труд / работа, повторение / утверждение, народные (анатомические) качества, нравственные (этические) качества, биография, рационализм, иснад (исламском контексте – isnod сохранил арабское написание, так как это термин).

HADISLAR ISLOM RATSIONALIZMINING ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya

Bugungi globallashuv davrida, ilm-fan va texnologiyalar tez rivojlanib borar ekan, islom dinining ratsional asoslariga e'tibor kuchaymoqda. Hadislar nafaqat an'anaviy e'tiqod manbasi, balki zamonaviy ilmiy va falsafiy muammolarning hal etilishida yadro rolini o'ynaydi. Ushbu maqolada hadislarining islom ratsionalizmi asoslarini shakllantiruvchi manba sifatida ilmiy o'rganilishi va zamonaviy sharhlarga tayanib, ularning ijtimoiy va ilmiy jarayonlarga ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlari: Hadis, kapital, gap, ish, taqrir, xalqiy (tana tuzilishidagi) sifatlar, xulqiy (axloqiy) sifatlar, tarjimai hol, ratsionalizm, isnod.

Kirish. Allohga hamd-u sanolar bo'lsin, mustaqillikka erishganimizdan so'ng, aziz Vatanimiz O'zbekiston tuprog'ida yetishib chiqqan ulug' allomalarimizning qutlug' nomlarini tiklash, muborak maskanlarini obod etish, ularning boy ilmiy-ma'naviy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib qilish, shuningdek, milliy-diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylab, ularni ulug'lash uchun keng imkoniyatlar yaratildi. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda shu yo'lda ilgari tasavvur etish ham qiyin bo'lgan tom ma'noda tarixiy ishlar amalga oshirildi.

Bu haqda so'z yuritganda, davlatimiz rahbariyatining tashabbusi va bevosita sa'yi-harakati bilan butun musulmon olamida tan olingan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Burhonuddin Marg'inoniy, Abdulxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband singari buyuk allomalarimizning hayoti va ilmiy merosining keng o'rganilishi, yuzlab diniy-tarixiy yodgorliklar, me'moriy obida va majmualar obod qilingani, Qur'oni karim ma'nolarining, alloma ajdodlarimizning bebaho ilmiy-ma'naviy merosi ona tilimizga tarjima qilingani va boshqa ko'plab ishlarni ta'kidlashimiz o'rinlidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda postindustrializm davrining ratsionalligi jiddiy o'zgarishlarga uchramoqda, uning asoslari – demokratiya, qonun va ilm-fan

esa misli ko'rilmagan o'zgarishlar ta'sirida buzilmoqda. Masalan, A.V. Tolstousov shunday ta'kidlaydi: "Postindustrial jamiyatda shaxslar va guruhlarining ratsional xatti-harakati tobora shubha ostida qolmoqda, chunki ratsionallikning o'zi – demokratiya, qonun va ilm-fan yemirilishga uchrayapti. Global ijtimoiy kontekstning megatransformatsiyalariga qarshi omon qolish va ularga qarshilik ko'rsatish esa inson xulq-atvorining asosiy motivatoriga aylanmoqda." [1]

Muhim jihatlardan biri shundaki, bugungi kunda ratsionallikning qadri va ustuvor maqomi o'zgarayotgani yo'q, biroq uning mazmuni shubhasiz yangi tus olmoqda. Yangi ratsionalizm hayotiy maqsad va yo'nalishlarni shakllantirish zaruratini ilgari suradi, bu esa tabiat va jamiyatning uyg'un rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bilim va axloqning uzviy bog'liqligi, haqiqatni anglash aynan shu bog'liqliksiz imkonsiz ekanligi masalasiga o'z vaqtida V.I. Vernadskiy ham alohida urg'u bergan: "Bilim olish jarayonida inson aqli shunchaki kuzatuvchi emas, balki aynan insonning o'z qoidasiga binoan voqelikni shakllantiradi... Haqiqatni anglash uchun faqat aql-idrok emas, balki barcha hissiyotlar, axloq va ma'naviy mas'uliyat ham zarur." [2]

Islom dini faqatgina e'tiqod va ibodat tizimigina emas, balki inson tafakkurini kamol toptiruvchi, shu bilan birga

ijtimoiy, iqtisodiy va axloqiy tuzilmalar shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan kuchli mafkuraviy manba sifatida ham e'tirof etiladi. Ushbu jarayonda Qur'on va hadislar asosiy manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, hadislar nafaqat diniy qonuniyatlarning sharhlanishida, balki insoniy tafakkur va ratsionalizmning rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi.

Kishilik jamiyati tarixida muntazam tarzda o'rganilib kelinayotgan murakkab muammolar sirasiga birinchi navbatda kishilarning tafakkur qilish masalalarini taalluqli, deb hisoblash ilmiy nuqtayi nazardan qaraganda asosli va mantiqan to'g'ridir. Zero, tafakkur muammosi insoniyatning eng qadimiy masalalaridan hisoblanib, uning falsafa fani doirasidagi tadqiqotlari antik davrdan boshlab tizimli ravishda shakllana boshlandi va asta-sekinlik bilan rivojlanib bordi. Falsafiy tadqiqotlarda mazkur masala ham ontologik, ham gnoseologik jihatlarida tahlil etiladi. Chunki har qanday falsafiy ta'limot tag-zaminida borliq va tafakkurning o'zaro munosabatlariga taalluqli bo'lgan fundamental savollar yo'tadi. Antik dunyoning «oltin davri» mutafakkirlaridan eng tanikli qomusiy olim Arastu (Aristotel) ham insonning tafakkur qilish faoliyatini atroflicha tadqiq qilishga harakat qildi. U tafakkurni kishining faoliyatida mavjud bo'lishini e'tirof etadi. «Shunday qilib, shubhasiz tarzda, mavjudlikning imkoniyatda namoyon bo'lishi faoliyat orqali aniqlanadi. Buning sababi shundaki, tafakkur – bu faoliyatdir. Demak, shunday ma'noda imkoniyat faoliyatning izmida bo'ladi»[3] degan fikrni ilgari surgan ilk ratsionalistik maktab asoschilari.

Ma'lumki, Payg'ambar alayhissalomning sunnatlari Islom dinida Qur'oni karimdan keyin ikkinchi darajadagi muhim manba sanaladi. Aynan shu sunnatlar hadis to'plamlarida jamlangan bo'lib, ular orqali Islomning asosiy tamoyillari, uning insonparvarlik mohiyati hamda axloqiy, ma'naviy va tarbiyaviy qadriyatlarining inson hayotidagi ahamiyati chuqur anglash mumkin bo'ladi. Ularni to'plash, saralash va kitobholiga keltirish kishidan chuqur bilim, ulkan salohiyat, yuksak aql-zakovat va ma'naviy jasoratni talab etadi. Yirik vatandoshimiz Imom Buxoriy rohimahulloh Payg'ambar alayhissalomning eng ishonchli hadislarini to'plab, sahih hadislar majmuasini tuzishga muvassar bo'lgan buyuk allomadir. Uning «Sahihi Buxoriy» nomli asari musulmon olamining yetuk ulamolari tomonidan eng ishonchli va e'tiborli hadis to'plami sifatida e'tirof etilgan[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy institutlarning shakllanishini ratsionalizatsiya jarayoni bilan bog'lagan holda hadis ilmini va uning institut sifatidagi shakllanishini quyidagi jihatlar bo'yicha ko'rib chiqish mumkin:

1. An'anaviy jamiyatdan ratsionallashtirilgan institutga o'tishda M.Veberga ko'ra, an'anaviy jamiyatlarda ijtimoiy tartib ko'proq urf-odat va diniy e'tiqodlar asosida belgilanadi. Hadis ilmi dastlab sahobalar va tobeinlar davrida og'zaki rivoyatlar shaklida tarqalgan bo'lsa-da, keyinchalik bu soha izchil ravishda tizimlashtirilgan. Muhaddislar tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy metodologiyalar (isnad, matn tanqidi, roviylar ishonchligini tekshirish) hadis ilmini an'anaviy jamiyatdan ratsional jamiyatga olib o'tuvchi muhim institut sifatida shakllantirdi.

2. Ratsional-huquqiy hokimiyat va hadis ilmining institutsionalizatsiyasida M.Veber hokimiyatning uch turini ajratib bergan:

An'anaviy hokimiyat (odat va urflarga asoslangan)

Xarizmatik hokimiyat (shaxsiy ta'sir va ilohiy ilhomga asoslangan)

Ratsional-huquqiy hokimiyat (tizimlashtirilgan qoidalar va qonunlarga asoslangan).

Hadis ilmi dastlab xarizmatik hokimiyat (Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning shaxsiy obro'si) asosida tarqalgan bo'lsa, keyinchalik uni tartibga solish uchun maxsus qoidalar joriy qilindi. Isnad tizimi, roviylarning halolli va

xotirasi bo'yicha qat'iy mezonlarning ishlab chiqilishi hadis ilmini ratsional-huquqiy institutga aylantirdi.

3. Hadis ilmi va ilmiy byurokratizatsiya integratsiyasi asosida M.Veber byurokriyani ratsional jamiyatning ajralmas qismi deb biladi. Hadis ilmining rivojlanishi ham o'ziga xos ilmiy byurokriya shakliga ega bo'ldi:

Muhaddislar ilmiy ixtisoslashgan guruhlariga ajratildi (muhaddislar, jarh va ta'dil olimlari, mustalah ahli va hokazo). Hadislar to'planib, maxsus kodifikatsiya tizimlari ishlab chiqildi (Masalan, Sahih al-Buxoriy yoki Sahih Muslim hadis to'plamlari qat'iy mezonlarga asoslangan). Hadislarning ishonchlik darajasi sinflarga ajratildi (sahih, hasan, zaif, mavzu'). Bu jarayonlarni ilmiy va ratsional asoslangan deb baholash mumkin.

4. Hadisning ijtimoiy amaliyotga ta'siri va institutsional barqarorligi doirasida hadislar islom huquqshunosligi (fiqh), axloqiy me'yorlar va diniy amaliyotlarning muhim qismi sifatida institutlashtirildi. Ular faqatgina shaxsiy e'tiqod masalasi bo'lib qolmay, balki jamoaviy tuzilmalarga ham ta'sir ko'rsatdi. M.Veberning ratsionalizatsiya nazariyasiga binoan, hadis ilmi faqat diniy motivatsiya natijasida emas, balki ijtimoiy barqarorlik va huquqiy tizimni qo'llab-quvvatlash uchun ham shakllangan.

5. Maxsus mutaxassislik (ekspertiza) va ilmiy avtoritet shakllanishi doirasida M.Veber nazariyasiga ko'ra, har qanday ratsional institutda maxsus mutaxassislar sinfi (ekspertlar) bo'lishi kerak. Hadis ilmidagi muhaddislar va jarh-ta'dil olimlari aynan shu rolni bajarib, diniy bilimning avtoritet manbalari sifatida e'tirof etilgan. Ularning ijtimoiy mavqei faqat shaxsiy xarizma yoki an'anaga emas, balki ilmiy yondashuv, aniq mezonlar va ilmiy tekshiruvlarga asoslangan edi.

Hadislarning og'zaki rivoyat shaklida tarqalishi ratsionalizatsiya zarurati va isnod tizimining paydo bo'lishiga sabab bo'lgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning vafotidan keyin musulmonlar orasida hadislar og'zaki shaklida tarqalgan. Bu bosqichda asosiy ishonch sahobalarning obro'si va xarizmatik hokimiyatiga tayanib bo'lgan. Aynan shu sababdan sahobalar va keyingi avlod musulmonlari hadislarini saqlab qolish va ularni buzilmagan holda yetkazish ehtiyojini sezganlar. Ammo vaqt o'tishi bilan og'zaki rivoyatlar orasiga noaniq yoki soxta hadislar ham kirib kela boshladi. Bu esa isnod tizimining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Har bir hadis aniq kimdankimga yetib kelganini tekshirish usuli ishlab chiqildi.

Islom geografiyasining kengayishi va turli tafsirlar paydo bo'lishi oqibatida muhaddislar ilmiy ekspertiza instituti sifatida shakllanishiga yo'l ochdi. Islom davlatining kengayishi natijasida hadislar turli hududlarda turlicha tushunila boshladi. Mahalliy odatlar va tafsirlar hadislar har xil talqin qilinishiga olib keldi. Bu jarayonda muhaddislar yangi ijtimoiy guruh sifatida shakllandi. Ular hadislarini tekshirish, to'plash va tasniflash bilan shug'ullanganlar. Bu esa ilmiy byurokratizatsiyaning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Hadis ilmining tizimlashtirilishi va muayyan mezonlar asosida ilmiy baholash tizimi (sahih, zaif, mavzu') ishlab chiqildi.

Soxta hadislarining paydo bo'lishi va siyosiy maqsadlarda foydalanilishi hadislarini tekshirish metodologiyasining takomillashishiga olib keldi. Islom tarixida turli siyosiy guruhlar o'z qarashlarini qo'llab-quvvatlash uchun soxta hadislar to'qiganlar. Masalan, Umaviylar va Abbosiylar davrida ba'zi hadislar siyosiy maqsadlarda ishlatilgan. Muhaddislar ushbu xavfni anglab, jarh va ta'dil metodologiyasini joriy qildilar. Bu metodologiya har bir roviyning xotirasi, halolli va hadislarini qanchalik aniq yetkazganini tekshirishga asoslangan edi. Bu esa o'z navbatida hadislarini faqat ishonchli roviylardan olinadigan qat'iy ilmiy tizim joriy qilinishiga asos bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Hadis (arabcha so'z bo'lib, "xabar", "so'z", "yangilik" ma'nolarini anglatadi) — bu Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning so'zlari, amallari va sukut bilan tasdiqlagan ishlari haqida rivoyat qilingan ma'lumotlardir. Islom dinida hadis Qur'oni karimdan keyin ikkinchi muhim manba hisoblanadi. Hadis ikki asosiy qismdan iborat:

Matn — ya'ni hadisning asosiy mazmuni, mazkur xabar; Isnod — bu hadis kimlar orqali rivoyat qilinganini bildiruvchi rivoyatchilar zanjiri.

Mazmuni va kelib chiqishiga ko'ra hadislar ikki turga bo'linadi:

Hadisi qudsiy — ma'nosi Alloh taologa, lafzi esa Rasululloh (s.a.v.)ga tegishli bo'lgan hadislar; Hadisi Nabaviy — bevosita Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning so'zlari va amallariga oid hadislar.

Shuningdek, hadislar ishonchlilik darajasiga qarab uch toifaga ajratiladi:

Sahih — to'liq ishonchli hadislar; Hasan — ishonch darajasi yaxshi bo'lgan hadislar; Zaif — ishonch jihatidan zaif hisoblangan hadislar.

Islomni qabul qilgan xalqlarning madaniy va mafkuraviy merosidagi ko'plab unsurlar hadislar orqali islomiy tafakkurga singib ketgan. Hadis to'plash jarayoni o'rta asrlar musulmon madaniyatining asosiy jihatlaridan biri bo'lib, ilm izlash va uni yoyishning muhim yo'nalishiga aylangan. Hadislar nafaqat diniy manba, balki har qanday ilmiy asarning asosini mustahkamlovchi vosita, shu bilan birga, hikmatli so'z va ibratli matal sifatida ham keng qo'llanilgan. Imom Buxoriy tomonidan tuzilgan "Sahihi Buxoriy" to'plami esa hanuzgacha Islom olamidagi yirik oliy diniy ta'lim muassasalarida shariat ilmlarini o'rganishda asosiy darslik sifatida foydalanib kelinmoqda[5].

«Hadis» so'zining asl kelib chiqishi «yangi hodisa», «yangilik» degan ma'nodan olingan. Har bir aytilgan gap - so'z yangi hodisa bo'lgani uchun arablarda so'zni «hadis» deyishgan. Istilohda esa «Hadis Nabiy sollallohu alayhi vasallamga nisbatan berilgan so'z, fe'l, taqrir va xilqat — tana tuzilishi yoki xulqidagi sifat hamda siyrat — tarjimai hollardir». Shuningdek, sahobiy yoki tobe'inga nisbat berilgan so'z yoki fe'lga ham «hadis» deyilaveradi[4].

«Hadis» bu maxsus kapital sifatida, «ta'lim malakasi shaklida institusionalizatsiya qilinishi mumkin bo'lgan madaniy kapital»[6;241-258] bo'lib namoyon bo'luvchi ijtimoiylashuv institutini aks ettiradi. «Inson hamisha hayotida o'zi uchun kerakli bo'lgan boylikni yig'ishga harakat qiladi. Ushbu insoniy harakat inson farovonligini oshirishning muhim mezon bo'lib hismat qiladi. Boylik ilmiy farazlarda "kapital" tushunchasi bilan konvertatsiya qilinadi. Shuning uchun ham, ijtimoiy va iqtisodiy sohalarida "kapital" tushunchasi keng qo'llanilmoqda va uning turli xil shakllari ajralib chiqmoqda. Uning asosiy mohiyati harajat qilish va to'plashda bo'lib, mazkur ijtimoiy qonun kategoriya sifatida insoniy faoliyatni namoyon etadi. Mazkur kategorianing jamiyat hayotida ko'payishi va faoliyat sifatida yuritilishi ma'lum darajada iqtisodiy o'sishga ta'sir etishi mumkin»[7]. Islom dunyosi uchun hadis yuqori qiymatga ega bo'lgan resurs shaklida namoyon bo'luvchi ijtimoiylashuv instituti vazifasini bajaradi.

"Hadis" so'zi arab tilida "so'z", "gap" degan ma'noni anglatadi. Lug'aviy jihatdan olayotganda, bu atama bilan Payg'ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallamning aytgan so'zlari va bayonlari nazarda tutiladi. Ilmiy istilohda esa "hadis" — Rasululloh sollallohu alayhi vasallamga nisbat qilingan so'zlar, amallar (fe'llar), sukut bilan tasdiqlangan holatlar (taqrir) hamda u zotning shaxsiy va axloqiy sifatlarini o'z ichiga olgan rivoyatlardir. Hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi muhaddis olimlar istilohida esa hadis quyidagicha ta'riflanadi: "Nabiy sollallohu alayhi vasallamdan rivoyat qilingan har qanday so'z, amal, sukutli tasdiq,

jismoniy (ya'ni tana tuzilishi) yoki axloqiy sifatlar, shuningdek, u zotning hayotiga oid boshqa ma'lumotlar hadis yoki sunnat hisoblanadi." Bu ta'rif Muhammad sollallohu alayhi vasallamdan meros bo'lib qolgan va ishonchli ravishda yetkazilgan turli xil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ularning barchasi jamlanib, "hadis" deb ataladigan muhim diniy manbani tashkil etadi.

"Gap" (qavl). Bu toifaga Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning turli vaziyat va holatlarda aytgan so'zlari kiradi. Masalan, u zot: "Albatta, amallar niyatga bog'liqdir" — deganlar. Ushbu muborak so'zni eshitgan sahobalar uni yodlab, aynan eshitgan shaklida eshitmaganlarga ishonchli tarzda yetkazganlar. Shu tariqa hadis avloddan avlodga o'tib, muhaddis olimlarga yetib kelgan. Muhaddislar esa hadisni maxsus ilmiy usullar orqali sinchiklab tekshirgan, isnodini baholagan va uning hadis ekaniga qat'iy ishonch hosil qilgach, to'plamlariga kiritganlar. Rasulullohning aynan aytgan so'zlariga oid bu kabi rivoyatlar "qavliyy sunnat" yoki "qavliyy hadis" deb ataladi.

«Ish». Nabiy sollallohu alayhi vasallamning qilgan ishlari — amallari. Misol uchun, tahorat qilish, namoz o'qish, haj qilish va boshqa ishlarni olish mumkin. Bunday amallarga guvoh bo'lgan kishilar ularni boshqalarga og'zaki tarzda bayon qilib yoki amalda namoyish etib yetkazganlar. Natijada bu rivoyatlar avloddan avlodga o'tib, hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi olimlarga yetib kelgan. Buni «amaliy sunnat» yoki «amaliy hadis» deyiladi[9].

"Jismoniy (tana tuzilishiga oid) sifatlar." Rasululloh sollallohu alayhi vasallamni ko'rgan sahobalar u zotning bo'y-bastlari, tana tuzilishi, sochlari, ko'zlari va boshqa tashqi jihatlarini batafsil tasvirlab berganlar. Ushbu ma'lumotlar hadis sifatida rivoyat qilinib, muhaddislar orqali Islom ummatiga yetib kelgan. Masalan, Imom Termiziy tomonidan yozilgan "Shamoili Muhammadiyya" asari aynan ushbu mavzuga bag'ishlangan mashhur kitobdir. Boshqa ko'plab muhaddislar ham o'zlarining asarlarida shunga o'xshash ma'lumotlarni rivoyat qilishgan.

"Axloqiy (xulqiy) sifatlar." Sahobalar Payg'ambarimizning sabr-toqat, donolik, shijoat va saxiylik kabi ulug' axloqiy fazilatlarini ham esdan chiqarmay rivoyat qilib kelishgan. Bu turdagi ma'lumotlar ham sunnat tarkibiga kiradi.

"Tarjimai hol." Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning muborak hayoti, tug'ilishidan boshlab Robbiga qarab safarga chiqishigacha bo'lgan barcha tafsilotlar ham diqqat bilan rivoyat qilingan. Ushbu ma'lumotlarning to'plami "Siyrat" nomi bilan mashhurdir. Muhaddislar ushbu olti yo'nalishga oid barcha ma'lumotlarni chuqur o'rganib, so'ngra o'z asarlarida keng yoritishgan[9].

Hadislar ilmiy tasniflanib, yozma manbalar asosida islom olamida rasmiy diniy bilimning muhim qismi bo'lib qoldi. M.Veberning ratsionalizatsiya va institusionalizatsiya yondashuviga[10] tayangan holda, hadis ilmi quyidagi bosqichlar orqali barqaror institutga aylangan:

Xarizmatik bosqich — Rasulullohning so'zlari sahobalar tomonidan tarqatilgan.

An'anaviy bosqich — Hadislar og'zaki shaklda rivoyat qilingan.

Ratsional-huquqiy bosqich — Isnod va jarh-ta'dil tizimlari joriy qilingan.

Ilmiy byurokratizatsiya bosqichi — Muhaddislar guruhi shakllanib, hadislar yozib olingan.

Huquqiy institutlashuv — Hadislar shariat va fiqh ilmining ajralmas qismiga aylangan.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, hadis ilmi M.Veber ta'kidlaganidek, diniy institutning ratsionalizatsiya jarayoni orqali shakllanib, huquqiy va ijtimoiy tartibni ta'minlovchi asosiy mexanizmlardan biriga aylangan. Hadis ilmini M.Veberning ratsionalizm nazariyasi asosida tahlil

qiladigan bo'lsak, hadislarning asta-sekin an'anaviy va xarizmatik bosqichdan o'tib, ilmiy va huquqiy tizimga aylanganini ko'rish mumkin. Bu jarayon islom tarixidagi eng muhim institutsionalizatsiya jarayonlaridan biri bo'lib, diniy ilmlarning rivojlanishi va jamiyatning huquqiy asoslarini

shakllantirishda muhim rol o'ynaganligini ko'rishimiz mumkin. Hadis ilmiy mezonlarga asoslangan, maxsus mutaxassislariga ega bo'lgan va huquqiy ta'sirga ega bo'lgan ratsional institut sifatida qaralishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Толстоухов А.В. Глобальный социальный контекст и контуры экобудущего // Вопросы философии. 2003. №8. Стр. 51
2. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. М., 1991. Стр. 77.
3. Фарфиев.Б.А. Ўзбекистон тараққиётида ислом рационализи омили. [Матн]: монография / Фарфиев Б.А. – Тошкент: «Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти» нашриёти, 2019. 25-бет.
4. Олтин силсила: Саҳиҳул Бухорий, 1-жуз. – Тошкент: «Hilol-nashr», 2023. 3-бет.
5. Ҳ ҳарфи. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси». Давлат илмий нашриёти. ТОШКЕНТ. www.ziyouz.com кутубхонаси. 15-бет.
6. Bourdieu, Pierre. Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital, in: Kreckel, Reinhard (ed.) Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2). Güttingen: Otto Schwartz & Co., 1983. P. 183-198. Richardson, John (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. N.Y., Westport, Conn.: Greenwood Press, 1986. P. 241-258.
7. Акрамов Х.Ф. Социал капитал тушунчаси ва унинг структураси // «Илмий ахборотнома» Гуманитар фанлар серияси, 2019. 6-сон (118). – 69-бет.
8. Алиева Э.И. Сущность социального капитала и его значение в развитии экономики. Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід. -2013.- №14. Стр 77.
9. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Мусталаҳул ҳадис. –Т.: «Hilol-Nashr», 2021. 27-29 бетлар.
10. Вебер, Макс. 1968 [1921]. «Основные социологические термины». В книге «Экономика и общество: очерк интерпретативной социологии». Нью-Йорк: Bedminster Press. стр. 4.